

Лекція 12. ГНОСЕОЛОГІЯ

1. Гносеологія, її проблемне поле та основні проблеми.
2. Сутність і структура процесу пізнання. Проблема визначення знання.
3. Проблема істини: основні характеристики, концепції та критерії істини.

1. **Гносеологія (теорія пізнання)** – це розділ філософії, що вивчає природу знання та особливості пізнання. Гносеологія досліджує умови, механізм, принципи, форми і методи пізнавальної діяльності людини.

Предметне поле гносеології включає:

- (1) сутність та структуру знання, відношення знання до дійсності;
- (2) критерії достовірності та істинності знання;
- (3) принципи та закономірності пізнавальної діяльності;
- (4) людські пізнавальні здібності та можливості людського пізнання;
- (5) методологію отримання адекватного знання про дійсність.

Основні проблеми гносеології:

- (1) Проблема означення і визначення знання – що таке знання? Які необхідні і достатні умови знання? Як воно співвідноситься з незнанням, переконанням, інформацією?
- (2) Проблема істини та її критеріїв – яке знання можна вважати істинним? Що є істина? Як знання співвідноситься з дійсністю?
- (3) Проблема джерел пізнання – звідки людина може отримати істинне знання про світ?
- (4) Проблема методу пізнання – як людина може отримувати істинне знання?
- (5) Проблема меж пізнання – чи може людина повністю пізнати світ, чи має задовольнятися лише знанням про доступні їй фрагменти світу? Чи є світ принципово пізнаваним? Та інші.

2. Пізнання – це процес отримання знань про світ. **Пізнання** – це творча діяльність людини, спрямована на отримання, створення, систематизацію, збереження та розвиток знань. **Пізнання** – це специфічна форма взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання, кінцевою метою якого є отримання істини, що забезпечує освоєння об'єкта з урахуванням особливостей суб'єкта.

Структура пізнання. В структурі пізнання виокремлюють суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання, метод пізнання, результат пізнання.

Суб'єкт пізнання – той, хто пізнає; джерело свідомої цілеспрямованої активності щодо освоєння світу.

Об'єкт пізнання – те, що пізнається; те, на що спрямована активність суб'єкта. Об'єктом пізнання можуть виступати фрагменти об'єктивної дійсності, ідеальна реальність, сам суб'єкт, певна теоретична конструкція.

Метод пізнання – спосіб організації, регулювання процесу пізнання, сукупність норм, правил, прийомів та способів діяльності, що забезпечують отримання адекватного, достовірного знання.

Результатом пізнання є знання, досягнення істини, формування адекватних уявлень про світ, картини світу, способів перетворення світу та подальший розвиток пізнання.

Людина може отримувати знання про навколишню дійсність багатьма методами. У історії філософії можна зустріти кілька **моделей пізнання**.

- (1) **Пізнання як пригадування** – ґрунтується на уявленні про те, що знання вже містяться в

людській свідомості (з самого початку належать суб'єкту пізнання). Наприклад, душа споглядала знання в світі істинного буття і завдання навчання допомогти їй пригадати це знання (Платон). Схожа на неї за підставами теорія вроджених ідей Декарта. У такому тлумаченні об'єкт пізнання міститься в суб'єкті, тому методами пізнання виступає пригадування, одкровення, інтуїція, інсайт, осяяння, різноманітні методи самопізнання. Важливу роль відіграє дедукція.

(2) **Пізнання як відображення** передбачає певне протиставлення суб'єкта і об'єкта, при цьому визначальну роль відіграє активність об'єкта, який впливає на органи чуттів та свідомість суб'єкта, тим самим формуючи його знання (Дж. Локк (сенсуалізм), марксизм). Таке розуміння процесу пізнання надає пріоритет емпіричним методам пізнання, у свою чергу методи раціонального пізнання забезпечують впорядкування, систематизацію та спрямування подальшого пізнання. Важливу роль відіграє індукція.

(3) **Пізнання як конструювання** передбачає активність суб'єкта, що створює образ об'єкту пізнання згідно своїх пізнавальних здібностей (І. Кант, Е. Гуссерль, конструктивізм). Методологічна база поповнюється абстрактними теоретичними методами: формалізація, аксіоматизація, моделювання тощо.

Рівні пізнання.

Емпіричне пізнання – це пізнання об'єкта як явища, представленого нам у відчуттях, сприйняттях і уявленнях. Результатом емпіричного пізнання є конкретне, можливе знання.

Теоретичне пізнання – це пізнання суттєвих характеристик явища. Основними формами теоретичного пізнання є проблема, гіпотеза, закон, принцип, теорія. Результатом теоретичного пізнання є всезагальне, необхідне знання.

Знання – це форма існування результатів пізнавальної діяльності людини.

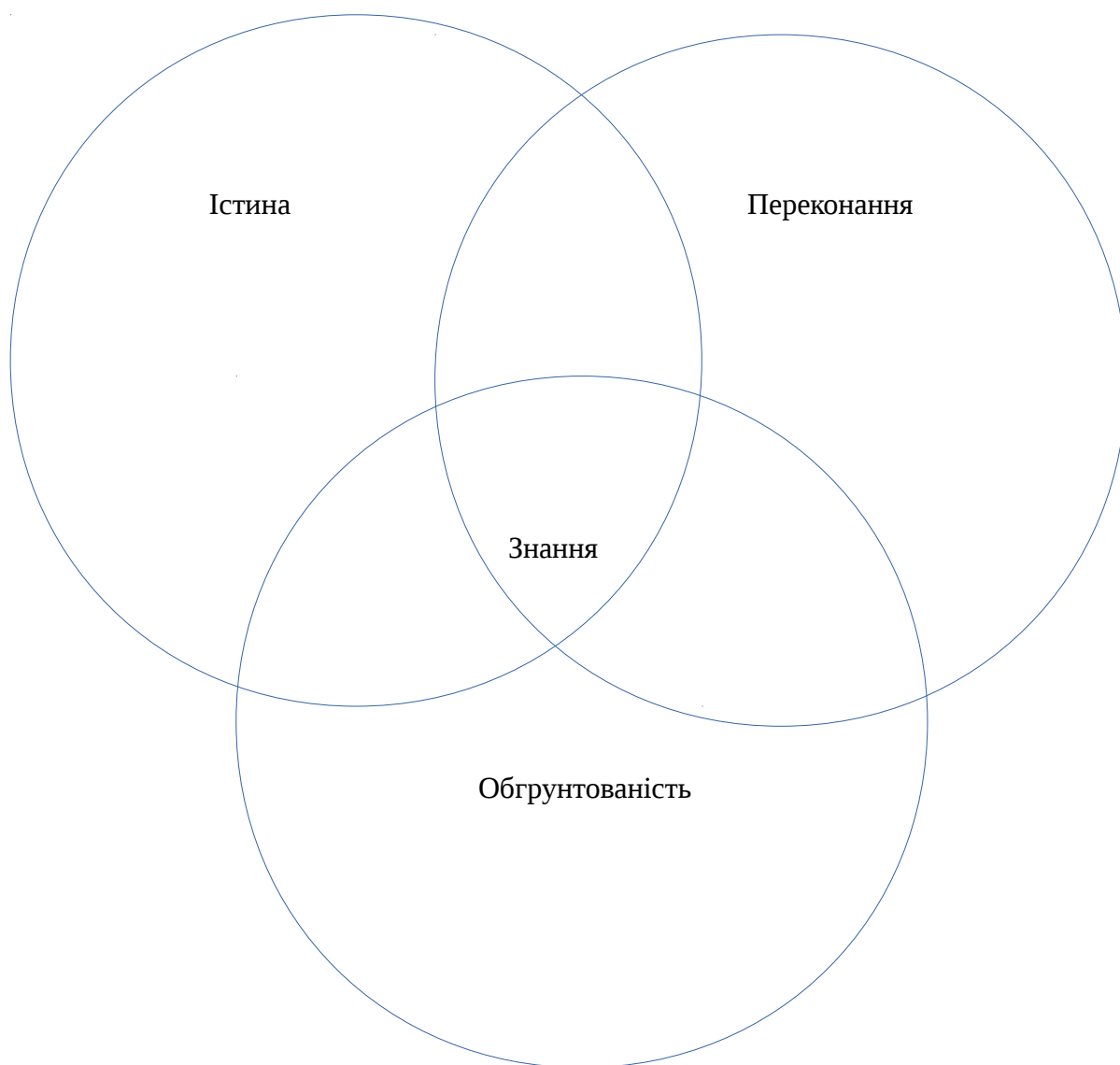
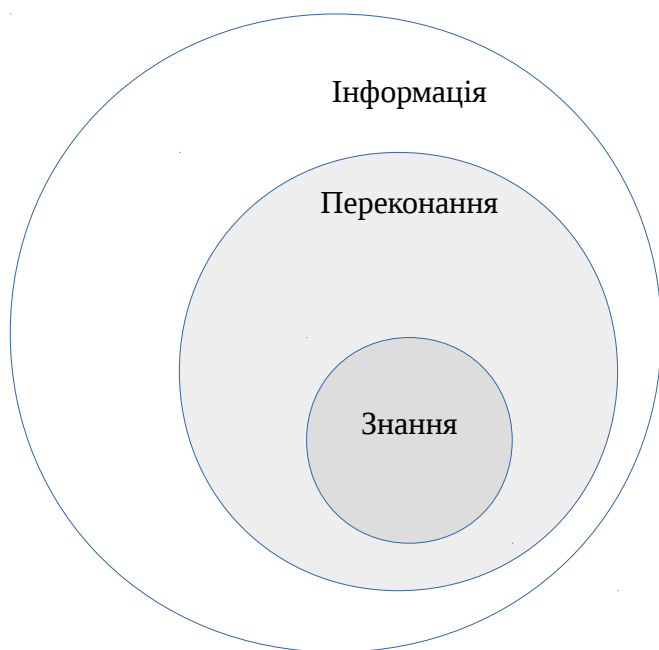
Проблема означення знання є філософською і до сих пір не має задовільного розв'язання. Це проблема відшукування необхідних і достатніх умов знання. Такі умови необхідні для того, щоб мати змогу відрізнити знання від незнання, переконання.

На перший погляд, **незнання** – це відсутність знання. Але чим більше ми отримуємо знання, тим більше ми усвідомлюємо наше незнання. Окрім деякої множини випадків, ми практично ніколи не знаємо, що саме ми не знаємо, ми навіть не уявляємо, що можна ще знати. Якщо ми не маємо інформації про певну сферу дійсності, ми не можемо мати щодо неї ні знання, ні незнання.

Інформація – зміст, отриманий із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів (Н. Вінер). Не вся інформація є знанням, а лише осмислена, оброблена, оцінена, підтверджена і вписана в систему людського інтелекту. (Деякі студенти знання, що містяться в підручниках, сприймають просто як інформацію, читають, але знань не отримують, оскільки інформація сприймається суто механічно, не осмислюється, не обробляється і не пов'язується з наявною системою знань).

Переконання – це психологічний стан прийняття деякого твердження, як допустимого і такого, що можна стверджувати. Переконання – це твердження, яке ми вважаємо прийнятним, можливо обгрунтованим, але не маємо гарантій його істинності.

Першу серйозну спробу дати означення знанню здійснив Платон. У діалозі Теетет він послідовно розглядає і відкидає низку варіантів означень знання, але останній запропонований ним варіант і до сьогодні вважається класичним (ЖТВ): **знання** — це істинне обгрунтоване переконання.

Істинне необґрунтоване переконання – результат везіння, або інтуїції, здогадки. Таке переконання виявляється істинним випадково, або ж пізніше отримує обґрунтування і стає знанням. Істинне і обґрунтоване твердження не завжди стає переконанням. Обґрунтоване переконання не завжди є істинним. Фактично, збій може відбутися на будь-якому кроці. Але, разом ці умови є необхідними умовами для знання.

3. Істина. Першою характеристикою знання є його істинність. Істина може розумітися двояко: по-перше, як мета пізнання, а по-друге, як загальнолюдська цінність. Гносеологічні аспекти розкриваються в першому розумінні істини. Але істина – це мета не тільки людського пізнання, а і людського життя. На противагу розумінню істини як результату пізнання часто висуваються концепції, які тлумачать істину як недосяжний ідеал, суб'єктивну цінність, один з багатьох правильних шляхів тощо.

Гносеологічні концепції істини.

(1) **Кореспондентна концепція** (Аристотель): істина – це відповідність речі та інтелекту. У більш простому вигляді: істина – це відповідність дійсності. Фактично, ця концепція присутня вже у Парменіда: буття і думка про буття – одне й те саме. Цю концепцію підтримували практично всі матеріалістичні течії (французький матеріалізм, марксизм) та сенсуалістичні напрямки: істина – це адекватне відображення дійсності.

А.Тарський сформулював уточнення кореспондентної концепції, що отримало назву “семантична концепція істини”: висловлювання “р” істинне, тоді і тільки тоді, коли р.

(2) **Когерентна концепція:** істина – це узгодженість в рамках певної концепції, несуперечливість щодо деякої системи знань, культурної парадигми;

(3) **Конвенційна:** істинним вважається те, що прийняте за домовленістю, наприклад, позначення, способи дій, тлумачення наукових фактів тощо.

З когерентною та конвенційною концепціями пов'язане поняття “теоретичної навантаженості факту”: будь-який науковий факт отримує тлумачення тільки в рамках певної теоретичної схеми, а отже, інтерпретація фактів завжди теоретично навантажена. Сама наукова картина світу залежить від вибраної термінології та методів дослідження.

(4) **Прагматистська:** істинним вважається те, що корисне. Підвидом є інструменталістська істина: істинним є те, що може бути ефективно використане.

Критерії істинності:

- можливість перевірки за допомогою емпіричного дослідного підтвердження, теоретичного обґрунтування;
- несуперечливість: істинне висловлювання не може суперечити іншим істинним висловлюванням даної теоретичної концепції, а також не може бути самосуперечливим;
- практика: істинне висловлювання підтверджується у ході його практичного використання, має корисні наслідки, що дозволяють отримувати на його основі нові знання;
- інтерсуб'єктивність: істина приймається всіма суб'єктами пізнання, незалежно від їхніх особистих вподобань;

До критеріїв істини також відносять очевидність, безпосередню данність, простоту, красу, закономірність, симетричність, гармонію, очікуваність, авторитетність тощо, але ці критерії мають занадто широке тлумачення, а тому дають дуже неоднозначні результати при використанні і найчастіше є суб'єктивними.